

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2020 metai

1

LI

Vilnius 2020

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2020

2

Vilnius 2020

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2020

2

Vilnius 2020

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-19-10

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Sergej POLECHOV / Сергей В. ПОЛЕХОВ / Sergey POLEKHOV
Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos institutas, Rusija /
Institute of Russian History, Russian Academy of Sciences, Russia

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Ilinojaus universitetas Karbondeilyje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazė:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).
Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje: <http://talpykla.istorija.lt/>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2020
© Straipsnių autoriai, 2020

MOKSLO GYVENIMAS

Konferencija

MOKSLINĖ KONFERENCIJA „VILNIUS IR VILNIEČIAI LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS LAIKAIS“

2019 m. lapkričio 14–15 d. Lietuvos istorijos institute vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Vilnius ir vilniečiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais“¹, skirta Vilniaus ir jo gyventojų raidos tyrimams. Konferenciją organizavo Lietuvos istorijos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas ir Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai. Susirinkusiems konferencijos dalyviams ir klausytojams sveikinamąjį žodį tarė konferencijos sumanytojas ir organizatorius dr. Gintautas S l i e - s o r i ū n a s. Jis pažymėjo, jog Vilniaus istorijos tyrimų konferencijos jau tampa gražia tradicija, skatinančia tolesnių Vilniaus miesto istorijos tyrimų plėtrą. Į susirinkusiuosius kreipėsi ir Lietuvos istorijos instituto direktorius habil. dr. Alvydas N i k ž e n t a i t i s. Jis išskėlė daugiaplotmį klausimą: „kam priklauso Vilnius?“, akcentuodamas Vilniaus istorijos tyrimų raidoje matomą politinės priklausomybės ir nacionalinių judėjimų įtaką, kai tiriant miesto istoriją susitelkiama į atskiros(y) gyventojų grupės tyrimus, tačiau drauge pastebėjo, kad paskutiniaisiais dešimtmečiais paskelbti Vilniaus istorijos tyrimai smarkiai kreipia tyrimų situaciją gera kryptimi.

Pirmąjį konferencijos pranešimą „Vilniaus raidos bruožai archeologijos duomenimis (iki XVIII a. pab.)“, skirtą Vilniaus archeologinių tyrimų raidos būklei ir jų metodologinėms problemoms, skaitė Oksana V a l i o n i e n ė (Lietuvos istorijos institutas). Pranešėja

¹ Konferencija organizuota įgyvendinant Lietuvos istorijos instituto mokslinių tyrimų programą „Vilniaus istorija. Sintezė“ (2017–2021).

akcentavo archeologinių tyrimų svarbą ankstyviesiems Vilniaus istorijos tyrimams. Pranešime autorė išskyrė pagrindines archeologinio metodo taikymo problemas: nedidelį archeologinių šaltinių informatyvumą dėl sporadiško tiriamųjų plotų išsidėstymo ir fragmentiškumo; sudėtingą policentrinę miesto urbanistinę sandarą, skirtingų struktūrų ir funkcijų objektų įvairovę. Autorė šias metodologines problemas siūlė spręsti sudarant reliacines bazes, statistinę ir GIS erdvinę analizes. Vilniaus įkūrimo legendas pristatė Kęstutis Gudmantas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas). Pranešime „Legendinė Vilniaus įkūrimo tradicija XVI–XVIII a. šaltiniuose“ buvo išsamiai pristatyta Vilniaus įkūrimo legenda(os) Lietuvos istorijos metraščiuose, teigta, jog nuoseklus Vilniaus miesto įkūrimo naratyvas, kurio epicentre atsидūrė geležinio vilko motyvas, susiformavo plačiajame sąvade, vadinamojoje Bychovco kronikoje. Pranešėjas aptarė legendoje sutinkamus archetipus, motyvus, galimas įtakas jų atsiradimui ir mito raidą kitų metraštininkų (M. Strijkovskio, A. V. Kojalavičiaus) darbuose. Į klausimą, kas buvo vilniečiai XIV a. pabaigoje – XVII a., bandė atsakyti Mindaugas Klovas (Lietuvos istorijos institutas). Intriguojančiame pranešime „Vilniečių etnokonfesinė sudėtis XIV a. pab. – XVII a. vid.“ daugiausia aptarta katalikiškosios miesto gyventojų dalies (kurią sudarė lietuviai, lenkai, vokiečiai ir italų tautybės žmonės) sudėties raida. Pranešėjas teigė, jog šaltinių trūkumas ir specifinė asmenvardžių rašyba lėmė, kad lenkų istorikai yra linkę lietuvius ir lietuviakalbius laikyti miesto etnine mažuma, galutinai sulenkėjusia XVII a. viduryje. Tokią nuostatą pranešėjas paneigė pristatydamas atliktus prozopografinių tyrimų rezultatus. Pranešėjo teigimu, XVI a. viduryje tikslingiau būtų kalbėti apie vilniečių kalbinę ir kultūrinę polonizaciją, įgavusią pagreitį XVII a. pradžioje, lenkų kalbai įsitvirtinus miesto raštijoje ir kitose viešosiose sferose. Pirmąją konferencijos posėdį vainikavo profesoriaus Zigmanto Kiaupos (Lietuvos mokslų akademija) pranešimas „Virsmas Vilniaus savivaldoje XVI a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmėčiais“. Prelegentas pristatė XVI a. pradžios Vilniaus miestiečių bendruomenės sandarą, išskyrė pagrindinius pokyčius joje, XVI a. trečiajame dešimtmetyje sukėlusius nesutarimų tarp miesto tarybos ir bendruomenės. Pranešėjo teigimu, 1536 m. valdovo sprendimas pakreipė Vilniaus savivaldos jėgų pusiausvyrą miesto bendruomenės link, susiaurino tarybos galias, ypač – atliekant finansinę priežiūrą. Nepaisant to, miesto taryba ir toliau išlaikė didelį vaidmenį.

Antrasis konferencijos posėdis prasidėjo Rimvydo Petrauskio (Vilniaus universitetas) pranešimu „LDK diduomenės namai ir valdos Vilniuje XV a. – XVI a. pradžioje“. Pranešime prelegentas išskyrė du LDK diduomenės rezidencinės politikos chronologinius etapus, kurių lūžinė data – 1492 m. R. Petrauskas teigė, kad žinios apie didikų valdas sostinėje iki 1492 m. yra sporadiškos, o nuo 1492 m. rezidencijos turėjimas Vilniuje pamažu tampa prestižo reikalu tarp didikų, nors XV a. – XVI a. pradžioje Vilniuje didikų valdos dar buvo nekoncentruotos, išsibarsčiusios miesto erdvėje. Nesantuokinio LDK valdančios dinastijos atstovo Jono Žygimantaičio, Vilniaus vyskupo, santykis su Vilniaus

katedra pristatytas Stepheno C. Rowello (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Jogailaičių dinastas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių ir Vilniaus katedra“. Pranešėjas pristatė Žygimanto Senojo sūnaus, vėliau tapusio Vilniaus vyskupu, biografiją ir jo santyki su Vilniaus katedra, dinastijos interesų derinimą su Bažnyčia, rūpinantis katedros fizine būkle. Vilniaus miesto elito socialinio mobilumo galimybes pristatė Aivas Ragauskas (Vilniaus universitetas) pranešime „Iš XVII a. pirmosios pusės Vilniaus miestietijos elito socialinės karjeros istorijos: Bildziukevičių šeimos atvejis“. Atlikta Bildziukevičių miestiečių giminės narių genealoginė analizė, apimanti laikotarpį nuo XVI a. vid. – XVIII a. pradžios, atskleidė giminės įsitvirtinimo bajoriškoje visuomenėje būdus. Pasitelkta sociologo P. Bourdieu kapitalo teorija leido pranešėjui suformuoti hipotezę, jog būtent kombinuotas disponavimas ekonominiu, socialiniu ir kultūriniu kapitalais bei jų konvertavimas įvairiomis priemonėmis turėjo lemiamos reikšmės tiriamosios giminės perėjimui iš miestietijos į bajoriją. Antrąją konferencijos sesiją baigė Algimanto Kaminskis-Kriščiūnas (Pasvalio r. Krinčino Antano Vienažindžio pagrindinė mokykla) pranešimas „Žvilgsnis į XVII a. pradžios Vilnių per Šv. Jonų bažnyčios 1602–1615 m. jungtųjų metrikų knygos prizmę“, kuriame pristatyti atliktos šio šaltinio analizės rezultatai.

Paskutinė pirmosios dienos sesija prasidėjo dr. Gintauto Slesoriūno (Lietuvos istorijos institutas) pranešimu „Vilniaus arsenalas XVII a. pradžioje“. Remdamasis išlikusiu 1601 m. Vilniaus miesto arsenalo inventoriumi, pranešėjas lygino arsenalo padėtį XVI, XVII ir XVIII a. Prelegento teigimu, lyginant 1601 m. inventorių su turimais 1565 m. arsenalo duomenimis, XVII a. pradžioje pastebimi akivaizdūs arsenalo nusidėvėjimo simptomai, kokybinis ir kiekybinis nuosmukis, nuvedęs iki itin prastos būklės XVIII a. antroje pusėje. Naują požiūrį į miestą, kaip atskirų juridinių ir ekonominių darinių aglomeraciją, pristatė dr. Kamilis Frejlichas (Karališkųjų Lazienkų muziejus). Pranešime „Miestas ar aglomeracija? Jurisdikos ir jurisdikų gyventojai Vilniaus istorijoje“ buvo pristatyta Vilniaus jurisdikų raida, jų gyventojų specializacija, ekonominė galia bei santykis su miesto savivalda. Elmantas Meilus (Lietuvos istorijos institutas) savo pranešime „Vilniečiai 1677 m. pagalvės ir pajamų bei išlaidų mokestinių surašymo duomenimis – šaltinių informatyvumo problema“ atskleidė, kokio tipo informaciją apie XVII a. antros pusės vilniečių socioekonominę padėtį šie šaltiniai gali atskleisti. Vilniuje prieglobstį radusius egzuliantus pristatė Robertas Jurgaitis (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija). Pranešime „Egzuliantiškasis Vilnius: kur vykdavo Smolensko ir Starodubo seimelių posėdžiai XVII–XVIII a.“ buvo pristatytos identifikuotos Starodubo ir Smolensko seimelių posėdžių vietos Vilniuje. Trečiąją sesijos dalį užbaigė Andrea Mariani (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje) pranešimas „Jėzuitai ir Sapiegų hegemonija bei vidaus karas Lietuvoje“, kuriame pristatyti Jėzuitų ordino santykiai su Sapiegomis, Vilniaus vyskupu ir likusia LDK bajorija XVIII a. pabaigoje, Sapiegų hegemonijos laikais.

Antrąją konferencijos dieną (lapkričio 15 d.) ketvirtoji sesija prasidėjo pranešimais, skirtais Vilniaus materialaus paveldo istorijai. Pirmąjį pranešimą „Rezidencinė architektūra XVII a. Vilniuje – sintezės bandymas“ pristatė Anna Sylwia Cz y ż (Kardinolo Stefano Wyszyńskiego universiteto Meno istorijos institutas, Varšuva). Pranešėja konferencijos dalyvius supažindino su Vilniaus rezidencinės architektūros raida XVII a., išskirdama pagrindinius įtakingiausių to meto LDK elito giminių rezidencijų topografinius ir architektūrinius bruožus. Birutė Rūta V i t k a u s k i e n ė (Vilniaus dailės akademija / Lietuvos nacionalinis muziejus) pranešime „Dingusi realybė: Mykolo Kazimiero Paco rūmai Antakalnyje ir senoji Kinijos dvarvietė“ aptarė Antakalnio Pacų rezidencijos istoriją ir bandė nustatyti legendomis apipinto „Kinijos“ dvaro lokaciją. Pranešimų seriją apie Vilniaus architektūrą užbaigė Marius D a r a š k e v i č i u s (Lietuvos kultūros tyrimų institutas), pranešime „Didikų namų patalpų planavimo ypatumai Vilniuje XVIII a. pabaigoje: Tyzenhauzų namo Subačiaus g. 3 atvejis“ pristatęs XVIII a. pabaigoje vykusius pokyčius didikų namų erdvės planavime ir struktūrizavime. M. Daraškevičiaus teigimu, analizuojamo A. Tyzenhauzų namo atveju matomas didžiulis dėmesys valgomojo ir su maisto ruošia susijusių erdvių planavimui. Ketvirtoji sesija baigta įdomiu Rūtos J a n o n i e n ė s (Vilniaus dailės akademija) pranešimu „Apie oberbombardyro Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį“, pristatiusiu iki šiol nežinomą vizualinį šaltinį – LDK artilerijos oberbombardyro V. Ivaškevičiaus piešinį, kuriame atpažįstamas to meto Vilniaus vaizdinys. Pranešėja nustatė, jog piešinys galimai nutapytas 1791 m. gegužės 10–17 d. Prelegentės teigimu, šis vizualinis šaltinis itin vertingas, nes vienintelis vaizduoja totorių vartus. Piešinyje oberbombardyras įterpė to meto miesto legendų aprašymus, leidžiančius mums sužinoti, kokios legendos sklido to meto vilniečių lūpomis.

Penktasis konferencijos posėdis pradėtas Sauliaus S a r c e v i č i a u s (Lietuvos istorijos institutas) pranešimu „Vilniaus plytininkai magistrato knygoje XVII a. antrojoje pusėje – XVIII a.“ Pranešime pristatyta magistrato pajamų ir išlaidų knygų analizė, leidusi identifikuoti atskirus amatininkus, nustatyti amatų būklę ir lokalizuoti dirbtuves. Vilniaus amatininkų temą pratęsė Bernadeta M a n y ś (Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje). Pranešime „Statybinių amatų būklė XVIII a. pirmosios pusės Vilniuje“ ji pristatė statybinių amatų padėtį XVIII a. pirmoje pusėje, išskyrė veikusius statybinių amatų cechus bei jų funkcijas. Vilniaus miestiečių knygų lentynas apžvelgė Jolita S a r c e v i č i e n ė (Lietuvos istorijos institutas). Jos pranešimas „Pauliaus Konstantino Macelevičiaus biblioteka. Rekonstrukcijos bandymas“ buvo skirtas Vilniaus miestiečių asmeninių bibliotekų istorijai. Jame pristatyta Vilniaus magistrato raštininko biblioteka, sudaryta iš 115 knygų. Pranešėja aptarė bibliotekos knygų kalbinę struktūrą, tematiką, daugiau dėmesio skyrė lituanistiniams leidiniams. Siekdama atskleisti K. Macelevičiaus bibliotekos savitumą, pranešėja lygino ją su didesniu kompleksu – XVIII a. pirmos pusės kilnojamojo turto inventoriuose užfiksuotą vilniečių turėtų knygų visuma. Penktąją konferen-

cijos sesiją baigė Reginos Jakubėnas (Vilniaus universitetas) pranešimas „Vyskupas kunigaikštis I. J. Masalskis – bažnytinių ir pasaulietinių iškilmių Vilniuje iniciatorius“, pristatantis I. J. Masalskio indėlį organizuojant bažnytines ir pasaulietinės iškilmes XVI-II a. antroje pusėje Vilniuje. Išanalizavusi to meto spaudą, specialius proginius leidinius, pranešėja pristatė iškilmių pobūdį (karaliaus Augusto III vardadienio minėjimo, Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimo bei vyskupo I. J. Masalskio ingresą 1784 m. gegužės 2 d. jo grįžimo proga).

Paskutinę konferencijos sesiją pradėjo Martynas Jakulis (Vilniaus universitetas) pranešimu „Tenežino tavo kairė, ką daro dešinė“: išmalda, elgetos ir visuomenė XVIII a. Vilniuje“. Pranešėjas, remdamasis dominikonų ir pranciškonų konventualų išlaidų knygomis, pristatė minėtų vienuolynų XVIII a. viduryje vykdytą karitatyvinę veiklą, analizavo vargšams paremti skirtas sumas, jų dažnumą bei priežastis. Vilniaus kanauninko Jono Dominyko Lopacinskio ryšius su LDK bajorija pristatė Domininkas Burbas (Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija) pranešime „Paslaugumas ir pragmatiskumas. Vilniaus kanauninko Jono Dominyko Lopacinskio tarpininkavimas į sostinę atvykstantiems bajorams XVIII amžiaus viduryje“. Pranešėjas atskleidė, kaip ir kokiomis aplinkybėmis šis Vilniaus kanauninkas padėdavo išspręsti apgyvendinimo klausimus į sostinę atvykstantiems didikams ir bajorams. Kriminalinę Vilniaus praeitį pranešime „Nužudymai Vilniaus mieste XVIII a. antrojoje pusėje“ pristatė Adamas Stankevičius (Lietuvos istorijos institutas). Pranešime aptarti Stanislovo Poniatovskio laikų pilies ir žemės teismų, Aukščiausiojo LDK tribunolo, miesto teismų analizės rezultatai, atskleidžiantys Vilniuje įvykdytų nužudymų specifiką bei jų aplinkybes. Paskutinę konferencijos sesiją užbaigė Jurgitos Verbiekienė (Vilniaus universitetas) pranešimas „Bankrotas. Vilniaus kahalalo įsiskolinimų struktūra (XVIII a. antra pusė)“. Pranešime buvo pristatyti valstybės taikomi instrumentai, administruojant susidariusias Vilniaus kahalalo skolas (sudaromi kreditorių sąrašai, nustatoma vienoda palūkanų norma). Pranešėja nurodė, jog tarp kreditorių Vilniaus kahalalui dominuoja katalikų bažnytinės institucijos (80 proc. paskolų) iš visos LDK teritorijos. Siekdama atskleisti skolų grąžinimo dinamiką, pranešėja palygino 1766 m. kreditorių sąrašą su 1792 m. pakartotinai sudarytu skolų sąrašu.

Konferencijos pabaigoje diskutuota apie potencialias Vilniaus miesto istorijos tyrimų kryptis, konferencijos dalyviai aptarė pristatytus pranešimus. Apibendrinami renginį galime pasidžiaugti, jog Vilniaus miesto istorijos konferencijos gerokai prisideda gerinant tyrimų būklę, tad lieka tikėtis, jog atėjus jubiliejinėms Vilniaus miesto įkūrimo metinėms, galėsime teigti, jog geriau pažįstame 700 metų daugiaplotmę ir daugiakonfesinę Vilniaus miesto praeitį.

Aivaras Poška
(Lietuvos istorijos institutas)